

Київський університет імені Бориса Грінченка

БОЙКО ВІКТОРІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 821.161.2–3.09

**ЕТНІЧНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРСИ
ТВОРЧОСТІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі зв'язків із громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Васьків Микола Степанович,
Київський університет культури,
завідувач кафедри журналістики
і міжнародних відносин.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Барчан Валентина Володимирівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри української літератури;

кандидат філологічних наук, доцент
Мельников Ростислав Володимирович,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди,
завідувач кафедри української
і світової літератури

Захист відбудеться 27 червня 2017 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розісланий « » травня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Кудряшова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Іван Чендей належить до когорти найяскравіших прозаїків в українській літературі другої половини ХХ ст., про що красномовно засвідчило удостоєння письменника Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка у 1994 році, а також велика популярність серед закарпатської й загальноукраїнської читацької аудиторії протягом десятиліть. Його творчість постійно була об'єктом літературної критики, вихід кожної книги викликав резонанс серед читачів і літературознавців. Серед дослідників творчості І. Чендея такі відомі літературознавці, як В. Дончик, М. Жулинський, О. Мишанич, Г. Сивокінь, М. Стрельбицький, В. Фащенко, Г. Штонь та ін., хоча і досі немає монографічного дослідження творчого доробку письменника.

І. Чендей виростав, формувався і все життя творив на Закарпатті – особливому регіоні України, який зберіг і досі автентичний спосіб буття і світогляду. Саме на цій автентичності, зосередженій хронотопно в селі Забереж ХХ ст., значною мірою базувалася творчість письменника, набуваючи узагальнюючого, загальнолюдського змісту. Чендеєзнавство має на сьогодні серйозні напрацювання у дослідженні різних структурних рівнів доробку письменника. Проте поза увагою дослідників залишається тісний зв'язок творчості письменника з регіональним верховинським буттям, міфологією, фольклором, релігійним світоглядом і обрядами, морально-етичними переконаннями тощо. Такий підхід дав би можливість виявити латентні особливості поетики творчості письменника на всіх рівнях – від мовностилістичного оформлення до ідейного змісту, принципи узагальнення конкретних фактів і явищ, неповторність ідіостилію митця, закарпатської літератури загалом, особливо якщо врахувати все більше зростання уваги світової гуманітаристики до автентичності, регіональної неповторності цілісних суспільних спільнот; простежити на конкретних прикладах і узагальнити процес художньої трансформації реальних фактів, явищ, прототипів у літературному творі. Частково про це йшлося у працях закарпатських літературних критиків, уже названих раніше дослідників, насамперед це стосується праць О. Мишанича і М. Жулинського. Але переважно наукові дослідження творчості І. Чендея – це статті-рецензії на вихід окремих книг чи статті, в яких ідеться про окремі проблеми загальнолюдського звучання у творчості Івана Чендея. Дисертаційна робота М. Хорошкова зосереджена на жанровій характеристиці творів письменника, групуючи їх за розділами («мала», «середня» проза, романістика). Особливості поетики творчості І. Чендея на інтерпретаційних рівнях проблематики, пафосу, літературного напрямку досліджуються в дисертації О. Козій. Цілісного дослідження «верховинської» основи творчого доробку Івана Чендея як частини національної культурної ідентичності, зосередженості письменника на зовнішньому і внутрішньому світі мешканців своєї малої батьківщини, уміння відтворювати через автентично неповторне буття верховинців проблеми і цінності національного й загальнолюдського звучання, принципів і прийомів художньої трансформації реалій у його творах досі немає, що й зумовлює **актуальність дисертаційної роботи.**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до перспективного плану роботи кафедри журналістики Київського національного університету культури і мистецтв за колективною темою «Текст як основна одиниця комунікації». Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Київського національного університету культури і мистецтв протокол № 11 від 23 березня 2015 року).

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей відтворення етнічно-регіонального верховинського й українського національного світобачення у творчості Івана Чендея, їх кореляції з загальнолюдськими етично-естетичними цінностями, своєрідності у контексті української та світової літератури. Це передбачає вирішення цілого комплексу **завдань**:

- визначити сутність і значення етно-національних первнів у літературній творчості та у структурі художніх текстів;
- систематизувати здобутки чендеєзнавства крізь призму етнічно-регіональної хронотопної зосередженості як основи ідіостилу письменника;
- відтворити за текстами письменника органічність життя верховинця у замкнутому матеріально-виробничому світі та світі природи, особливості територіальної локалізації творів Івана Чендея;
- дослідити складники духовного буття персонажів І. Чендея;
- проаналізувати проблеми національної та мовної самоідентифікації у творчості закарпатського письменника;
- узагальнити художнє осмислення у творчому доробку Івана Чендея історії Закарпаття ХХ ст. через буття персонажів.

Об'єкт дослідження становлять новели, оповідання, повісті, романи («Птахи полишають гнізда...», «Скрип коліски») Івана Чендея, а також окремі твори закарпатських, українських і зарубіжних письменників ХХ ст., які відзначаються чіткою просторовою локалізацією.

Предметом дослідження стали принципи, прийоми і засоби художнього відображення у доробку закарпатського письменника матеріально-духовної культури верховинців.

Теоретико-методологічна основа дослідження становлять праці В. Задорожного, І. Маргітича, М. Тиводара, О. Хланти, присвячені проблемам міфології, релігійного світогляду верховинців, розвитку закарпатського мистецтва; Ф. Броделя, Г. Гачева, М. Зана, С. Павличко, в яких ідеться про важливість матеріального буття людини і значний його вплив на творчість митця; М. Дмитренка, Х.Е. Керлота, О. Потапенка, А. Тимофєєва, в яких аналізується специфіка художнього символу і його функцій у літературному творі; М. Бодкін, Н. Зборовської, З. Фройда, К.-Г. Юнга, в яких визначається архетипно-психоаналітичне підґрунтя художнього тексту і його роль у творі; Й. Баглая, Я. Грицака, Е. Егана, Р. Офіцинського, П. Стерча, І. Франка та ін. з історії Закарпаття ХХ ст.

Методи дослідження. Провідними у дисертації є *біографічний і культурно-історичний* методи дослідження, застосування яких допомогло визначити кореляцію між фактами і явищами реальності, життя письменника і його літературних текстів,

художньої трансформації цих фактів і явищ, специфіку образотворення, творчого процесу І. Чендея загалом. Метод *міфопоетичного* аналізу дав можливість відтворити у текстах письменника колективні загальнолюдські й закарпатські архетипи, встановити тісний взаємозв'язок між ідіостилем Івана Чендея і світоглядом верховинців. *Компаративний* аналіз дозволив установити типологічну спорідненість доробку письменника з творчістю закарпатських і українських письменників ХХ ст., виявити подібність у творенні І. Чендеєм та іншими українськими і зарубіжними письменниками художніх герметичних хронотопних локусів, через призму яких відтворюється історія рідного краю, нації та світової цивілізації. *Системний* метод сприяв логічному упорядкуванню історико-літературних і теоретичних аспектів чендєзнавства. Застосування кожного з методів на різних етапах дослідження зумовлене колом поставлених завдань.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що *вперше* дається системний аналіз доробку Івана Чендея через призму хронотопної локалізації, специфіки художньої трансформації реалій у його творах. Детально і всебічно аналізуються матеріальні й духовні первні верховинського світогляду, які стали підґрунтям ідіостилю письменника. Також *уперше* встановлюються типологічні подібності між особливостями хронотопних локусів та їх зв'язку з ідейним змістом у творах І. Чендея та окремих українських і зарубіжних письменників. Це дало змогу узагальнити попередні дослідження та конкретизувати окремі формально-змістові рівні творчості письменника, які досі розглядалися лише частково, вписати його доробок у широкий контекст здобутків світової літератури. Ширше і чіткіше визначено специфіку й місце літератури Закарпаття, зокрема творчості І. Чендея, в історії української літератури; вплив традицій загальнонаціональної літератури на становлення і розвиток письменства закарпатського регіону. Набуло подальшого розвитку і поглиблення теоретичне обґрунтування: ролі етнічно-національної основи, матеріальних і духовних складників культури у творчості письменника; кореляції художніх образів із реаліями буття; етнічної, регіональної, національної своєрідності літератур.

Практичне значення отриманих результатів зумовлюється тим, що результати роботи можуть бути використані при вивченні теорії літератури, зокрема особливостей творчого процесу, історії української літератури другої половини ХХ ст., літератури Закарпаття, компаративістики (етнічної, регіональної й національної літературної типології), спецкурсів і спецсеминарів, написанні відповідних наукових і навчально-методичних праць, а також науково-кваліфікаційних робіт.

Апробація результатів дослідження. Розділи дисертації обговорювалися на засіданні кафедри зв'язків із громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв. Основні теоретичні та практичні положення й результати дослідження викладені в доповідях на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародних*: III Міжнародній науковій конференції «Мова та соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2013), V Міжнародній конференції «Літературний процес: мова мистецтва і мистецтво мови» (Київ, 2014), VI Міжнародній конференції «Літературний процес: на

перехресті глобалізаційних викликів» (Київ, 2015), II Міжнародній науково-практичній конференції «Модернізація філологічної освіти в контексті інтеграції у світовий та європейський простір» (Миколаїв, 2016) та *всеукраїнських*: IV Всеукраїнській науковій конференції «Літературний процес: теорія Гутенберга чи віртуальна реальність?» (Київ, 2013), «Слово в літературі: сакральне і профанне» (Миколаїв, 2013), III Всеукраїнській науковій конференції «Літературні контексти ХХ століття» (Вінниця, 2013), «Інтертекстуальність: інтерсуб'єктивність у літературознавчому і художньому дискурсах» (Донецьк, 2013), щорічних звітних наукових конференціях Київського університету культури і мистецтв (2015, 2016).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 7 одноосібних статей, із них 3 – у друкованих фахових виданнях, 2 – у фахових електронних виданнях України й 1 – у закордонному періодичному виданні.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 202 сторінки, основний текст – 176 сторінок, список використаних джерел складається з 256 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, окреслено стан її опрацювання в науковій літературі, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет роботи, аргументовано методологічну й теоретичну базу дослідження, сформульовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації, подано відомості про апробацію й публікації результатів дослідження, його структуру.

У першому розділі – **«Ментально-культурні параметри творчості Івана Чендея»** – йдеться про сутність, значення і шляхи вияву етнічних і національних чинників у структурі літературного твору та про літературознавчі й літературно-критичні дослідження творчості І. Чендея через призму її закоріненості в регіональну закарпатську й загальноукраїнську культуру.

Підрозділ *1.1. «Етно-національна основа літератури як складника культури»* присвячений розгляду різних наукових поглядів на те, яку роль відіграють поняття етносу й нації, їх культури у процесі творення і, відповідно, аналізі літературних текстів та інтерпретації творів.

Орієнтоване на постмодернізм літературознавство (Т. Гундорова) скептично ставиться до залучення етно-національних чинників для характеристики особливостей творчості окремого письменника чи його творів. Існує і протилежна точка зору (наприклад, П. Іванишина), яка абсолютизує роль національної культури у мистецтві. Аналіз вітчизняних і закордонних досліджень переконує в тому, що національнокультурні первні залишаються важливими, більше того, вони значно актуалізуються в сучасній гуманітарній науці та художній літературі, в тому числі й постмодерністській (постколоніальна критика, Р. Брубейкер, Дж. Кетцер, І. Лисий, Н. Овчаренко та ін.). Науковці доводять, що кожна нація повинна відбутися як політично, так і культурно; своєю чергою культура (а не «голос крові та ґрунту»)

насамперед є «виявом сукупної дії нації» (Я. Грицак, Е. Сміт). Якщо ж розглядати етно-національні первні як окремі, але взаємопов'язані тексти, то стає зрозумілим максимальне зближення нації з культурою, зокрема мистецтвом.

Культуру (а отже, і національно-етнічну своєрідність) формує система найрізноманітніших складників – від мови до географічно-кліматичних умов проживання – у їх постійній динаміці взаємозв'язків. Потенційні можливості мови є виражально-зображальними засобами художньої літератури, які забезпечують мистецтву слова нерозривний зв'язок із національною матеріальною і духовною культурою. Багатомовність і складна система взаємин між неповторними індивідами, Іншими, які водночас належать до певних етнічно-національних спільнот, занурені в їх мовно-культурне середовище, залежні від нього у світосприйнятті й діяльності. Мистецтво, художня література, творена конкретними національними мовами, занурені в конкретні неповторні й цілісні культури, можливі, отже, лише за умови розмаїтості.

Текст відтворює різні рівні національно-етнічного буття – від структуротвірної мови до таких, про які не завжди можна здогадатися (повсякденна практика, психосемантика свідомості, позавербальні символічні коди, клімат, рід занять, фінансово-економічні особливості тощо). Зв'язок письменника, його творчості з етносом, національною культурою є іманентним, але це не означає, що він обов'язково виявляється у прямому називанні прикмет етнічного буття, відтворенні відповідних процесів, бо найчастіше непомітно, але всебічно проникає у структуру твору, що вимагає обережного відчитання. Форми ідентичності тісно переплетені, визначають одна одну, матеріальна і духовна культура взаємопроникні, тому лише умовно вони розмежовані в дисертації з метою всебічного їх аналізу.

Національно-етнічний дискурс є одним із багатьох інших для прочитання літературного твору, його можна ігнорувати чи зробити наріжним каменем аналізу й інтерпретації, але найдоречніше це робити тоді, коли до цього спонукають самі тексти митця, що маємо у випадку з творчістю закарпатського письменника Івана Чендея. Закарпаття відзначалося багатовіковою відрубністю існування, консервацією культурної системи, які призвело до суттєвої відмінності від інших слов'янських етнічно-національних культур. Окремі «русини» визнавали себе частиною інших націй, але більшість закарпатців протягом усього ХХ ст. (а отже, і раніше) не забували про своє українське коріння, постійно прагнули до возз'єднання з Великою Україною. Так само абсолютна більшість закарпатських літераторів, зокрема й І. Чендей, уважали себе частиною української нації, хоча зосереджувалися на відтворенні буття рідного закарпатського етносу в його неповторності й культурній цілісності.

Особистісний, національний і гуманістичний (загальнолюдський) дискурси виявляються взаємопов'язаними у творчості кожного письменника. Іван Чендей зображав верховинську культуру як неповторну, суттєво відмінну від інших, закорінену в прадавні витоки, що робить її особливо цінною для творення загальноукраїнської, загальноєвропейської та загальносвітової мультикультурності та визначає неповторність і цінність закарпатської літератури. З іншого боку, індивідуальна неповторність, значимість творчого світу Івана Чендея, її

загальнолюдське звучання передусім визначається домінуванням етнічно-національних чинників у його літературних текстах.

У підрозділі 1.2. «Творчість закарпатського письменника в оцінці регіональної й української критики» подається огляд наукових розвідок, у яких ідеться про специфіку творчості І. Чендея, зокрема про її витoki з духовно-матеріальної культури закарпатців Верховини та зосередженості на утвердженні її цінностей.

Уже перші літературно-критичні відгуки 1950-х років на твори І. Чендея вказували на те, що вони яскраво відтворюють неповторний світ верховинського буття. Оскільки акцентуація на українській національній специфіці не толерувалася в цей час, то основна увага зосереджувалася на регіональній своєрідності. Пояснювалося це також і тим, що довгий час творчість письменника була об'єктом аналізу лише для закарпатських чи західноукраїнських дослідників літератури.

У 60-і роки критика перейшла від захоплення правдивістю відтворення верховинських реалій до звинувачень у «патріархальщині», найбільше це стосувалося роману «Птахи полишають гнізда...», а збірка «Березневий сніг», насамперед повість «Іван», стала причиною заборони на друк та цькування письменника. Але саме з цього часу творчість письменника привернула увагу провідних київських літературознавців і критиків. Ситуація з літературознавчою оцінкою суттєво змінилася на краще лише з кінця 1980-х років, коли тиск із боку офіційної ідеології відійшов у небуття.

Високу оцінку за вміння відтворити неповторний матеріальний і духовний світ верховинця, вписати його в загальноукраїнський і загальнолюдський контекст творчість Івана Чендея отримала у наукових публікаціях закарпатців О. Мишанича, В. Марка, М. Носи, П. Скунця та представників інших регіонів і столиці: Г. Сивоконя, В. Дончика, Г. Штоня, М. Жулинського, М. Стрельбицького, Г. Шевченко, І. Вишневського, М. Васьків та багатьох ін. Доробок І. Чендея уже у ХХІ ст. стала об'єктом дослідження двох дисертацій – Миколи Хорошкова і Ольги Козій, життю і творчості письменника були присвячені дві ювілейні наукові конференції. Усі науковці, аналізуючи, зокрема, відтворення верховинського буття у текстах Чендея, наголошували, що це було не тільки тло, окремі вкраплення, деталі, а серцевина, сутність творчого світу письменника, який став одним із найяскравіших і найпотужніших репрезентантів закарпатської й української культури. Також відзначали таку важливу рису ідіостилу письменника, як існування реальних прототипів і протоісторій для абсолютної більшості його творів, якщо не для всіх.

Другий розділ «Світ матеріальної культури верховинця у творах письменника» зосереджений на аналізі функціонування складників матеріальної культури верховинців у текстах Івана Чендея, які є не тільки тлом для відтворення дій і вчинків персонажів, але також формують духовно-світоглядні засади їх буття.

У підрозділі 2.1. «Вузька просторова локалізація верховинського світу в текстах Івана Чендея» йдеться про характерну рису творчості абсолютної більшості закарпатських письменників – зосередженість на зображенні обмежених локусів, у яких живуть і діють персонажі, органічно формуються й існують у них,

але найконцентрованіший і найповніший вияв ця риса знаходить у єдиному локусі Чендесвих творів про верховинців – у селі Забережі.

Письменник народився в дійсній Забережі, яка є частиною великого селища Дубового й у творах Чендея є то художнім відображенням усього селища, то відповідної його частки. Реальні топоніми Дубового й околиць відтворюються у його оповіданнях, повістях і романах, повторюючись, доповнюючись і уточнюючись у кожному з них, що в результаті дає дуже повну і детальну топографічну картину обмеженого й замкнутого художнього світу персонажів письменника. Іван Чендей провів у рідному селищі дитинство і юність, потім лише на короткий час приїжджав у Дубове, але вся подальша творчість була нерозривно пов'язана з ним. Зосередженість на вузькому забережанському просторі характеризує творчість письменника від її початку і до останнього роману «Скрип колиски».

Частково це пояснювалося тією особливістю творчого процесу письменника, що він міг відтворювати, узагальнюючи і трансформуючи, лише реальні предмети, явища, топоси, реальних прототипів. Тому просторові локуси художньої Забережі дуже точно відтворюють топографію дійсного Дубового й сусідніх сіл. Те саме стосується і персонажів: односельці й досі пам'ятають і називають конкретних осіб, прикметні риси зовнішності й характеру, які знайшли відтворення в тих чи тих персонажах. І. Чендей дає персонажам дубівські прізвища і прізвиська, а отже, для багатьох із них прототипами є також дубівчани, навіть якщо дія відбувається за межами Забережі, але на верховинських теренах, як це було, наприклад, у романі «Птахи полишають гнізда...». У творах І. Чендея найтісніша прив'язаність до прототипів і реалій буття, яскрава індивідуалізація, проте, синтезуються з високим рівнем типізації та гуманістичного наповнення, і для такого синтезу важко в українській літературі знайти аналогію.

Основу сюжетів у творах письменника становлять події буденні, звичні, які інколи важко навіть назвати подіями, гострі, інтригуючі перипетії у них майже повністю відсутні. Завдяки цьому письменникові вдалося витворити герметичний художній світ, в якому в усій повноті розкривається матеріальна і духовна краса буття верховинців, їх любов до праці, світогляд, у якому гармонійно співіснують природа, люди і Бог. Персонажі і прототипи творів Чендея добре знали світ поза межами Забережні, багато з них побували на заробітках у Європі чи різних кутках СРСР, але їх нестримно притягує рідний замкнутий гірський локус, бідність якого компенсується підсвідомою спорідненістю, зрозумілістю, світоглядом, для якого немає альтернативи.

Відповідні аналогії у творенні герметичного художнього простору і, відповідно, світу персонажів можна знайти у текстах О. Гончара, Г. Матевосяна, а насамперед – В. Фолкнера (Забереж – Йокнапатофа) і Г.Г. Маркеса (Забереж – Макондо), на що вказувала М. Васьків. Герметичний образ Забережі є не тільки художнім відтворенням реальної Забережі чи Дубового та їх історії, але також є відтворенням культури й історії більших просторових, національних, історичних, загальнолюдських центрів. Через Забереж насамперед відтворюється автентичний верховинський уклад життя, безмежно цікавий для читача, особливо

незакарпатського, екзотичністю й винятковою своєрідністю. Ширше – через буття забережан письменник подає детальне відображення майже столітньої історії Закарпаття (Угорської Русі, Підкарпатської Русі), переповненої у ХХ ст. драматичними і трагічними колізіями в житті верховинців і цілого етносу. Історія закарпатського краю стає невід’ємною частиною загальноукраїнської історії. У всіх цих концентрах стабільною залишається аксіологічна основа: вчинки, життя окремих людей, спільнот, націй держав оцінюються через призму народної моралі верховинця. Саме ці чинники формують найширше концентричне коло – загальнолюдських цінностей і сутності людської (індивідуальної та загальної) екзистенції, – яке виявляє найбільше спільностей між Забережжю І. Чендея, Йокнапатофою В. Фолкнера і Макондо Г.Г. Маркеса.

У локалізованому просторі Забережі буття Чендєєвих персонажів-верховинців найтісніше пов’язане зі ще меншим локусом – домівкою і садибою, про що йдеться у підрозділі 2.2. *«Органічність життя закарпатського селянина в замкнутому колі гражду»*.

Герметичність буття селянина, його замкнутість у межах хати і двору, традиційні для українського селянина загалом, значно концентрованіші в повсякденні горянина, що призвело до перетворення садиби в маленьку фортецю – гражду, оточену зусібіч глухими високими стінами хату, хліви, господарські прибудови, обороги тощо. У такому обійсті кожен предмет побуту, інструменти, частина хати чи двору, свійські тварини і птахи набували особливої поетизації як у житті верховинця, так і у творчості Івана Чендея, чиє дитинство припало ще на період традиційного, рустикального буття закарпатців-горян. Подальший розклад цих матеріальних традицій буття, який супроводжувався і розпадом морально-етичного укладу, письменник переживав дуже болісно.

Письменник відтворює специфіку замкнутого буття, селянської праці й неможливості через детальний опис невибагливих інструментів, предметів повсякдення, господарських прибудов, ікон і образів, невибагливих, простих, але найсмачніших страв, через символічне наповнення образів колиски і коритища, в якому обмивають покійника, хати, криниці, порога та ін. Не можна перерахувати всіх творів, у яких письменник дає короткі чи розгорнуті описи її інтер’єру, зовнішнього вигляду, тих чи тих кутків, предметів, що її наповнювали і протягом років були її невід’ємними частками. Особливо повні, розлогі описи печі, ліжка, лавок, ікон і образів, столу, інструментів, сільськогосподарського реманенту й іншого дуже потрібного «непотребу» в сінях і на горищі тощо подані в «енциклопедії верховинського життя» – романі «Птахи полишають гнізда...», а також у «Скрипі колиски», «Пайочці», «Криниці діда Василя», «Луні блакитного овиду», «Криничній воді (Сестрах)» та інших творах Чендея. До невід’ємних матеріальних атрибутів буття верховинця належить також і їжа, повсякденна і святкова, про яку неодноразово йдеться у творах Івана Чендея. Письменник продовжує традиції попередників у використанні їжі як засобу характеристики персонажів. Це стосується не тільки якості й вишуканості харчів, але й самого процесу споживання страв. У ранніх творах І. Чендея їжа використовується лише як соціальна характеристика персонажів, але від роману «Птахи полишають гнізда...»

настає сакральна її поетизація у поєднанні з наголошуванням на її простоті, корисності та смачності. Страва ставала заслуженою винагородою за працю й органічним складником верховинського буття, набувала високої поетичності через простоту і спорідненість із усім верховинським.

Розрізнені деталі лише в їх сукупності дають повний опис хати селянина-верховинця. Крізь призму кута зору того чи того персонажа відтворюється загальна картина помешкання Михайла Пригари з роману «Птахи полишають гнізда...». Те саме стосується всієї присадиби з господарськими прибудовами, хлівом, ямою для гною і відхожим місцем, садом і городом. Затишним прихистком, оберегом стає хата для Чендєвих верховинців, від дитини в колисці до покійника на столі, опоетизовується і набуває сакральних рис в уявленнях нараторів і персонажів. Коло гармонійного співжиття закарпатського селянина, матеріального і духовного його буття замикалося у творах письменника граждою й обійстям.

Таке органічне і цілісне буття персонажів Івана Чендея знаходить продовження і розвиток у підрозділі 2.3. «Гармонія буття горянина й автентичної природи», у якому йдеться про нерозривний, поетичний і екологічно бездоганный зв'язок між верховинцем і довкіллям, який сформувався від прадавніх часів і шліфувався протягом тисячоліть.

Для селянина, котрий змушений важкою працею здобувати собі й дітям шматок хліба, природа часто має утилітарний, прикладний характер, змушує розглядати як засіб покращення матеріального достатку. Час від часу доводиться руйнувати цю неперевершену красу: вирубувати ліс, розорювати полонини, вбивати дикого звіра тощо. Але навіть найгіркіші злидні не позбавляють верховинців здатності дивуватися довершеності світу, подарованого, на думку персонажів Чендея, Богом, любити й поетизувати природу, з якою селянин дуже часто залишався наодинці, подеколи на кілька днів, тижнів чи й місяців, спілкуючись тільки з рослинами і худобою, з ґрунками і вершинами, з горами і левадами.

Світ навколишньої природи добре знаний персонажами творів Івана Чендея і самим письменником. Детально відтворюються верховинські пейзажі в різні пори року. Вражають точністю описи річок, полонин, дерев, трав і квітів. Немає для літератора таємниць у життєвих циклах овечок, корів і коней, диких тварин. Навіть мисливські та браконьєрські хитрощі, які застосовуються для знищення звірини, знаходять відображення у творах І. Чендея («Червона цятка на снігу», «Терен цвіте» та ін.). Персонажі письменника живуть у згоді з навколишнім світом, визначаючи часові віхи за релігійними святами або, ще частіше, за погодно-кліматичними змінами, які повторюються з року в рік, із покоління в покоління, але кожного разу – неповторні.

Пейзажні описи перестають бути лише позасюжетними елементами епічного твору, вони перетворюються в окремі ліричні тексти, вірші в прозі у структурі оповідань, повістей і романів, що дає підстави говорити про синтез епічного й ліричного начал у доробку письменника. Насамперед ідеться про високий рівень ліризації окремих сегментів у епічних творах І. Чендея. Найпоширеніша форма такої ліризації – високий рівень метафоризації, тобто дуже активне вживання тропів і фігур поетичного синтаксису, при відтворенні роздумів, спогадів персонажів, у

різноманітних авторських відступах, зображенні пейзажів тощо – всього, що називаємо позасюжетними елементами. Для посилення цього ефекту, наближення тексту до лірично-віршованої оповіді Іван Чендей вдається до вживання інверсій, дуже продуктивних у його творчості, які стають специфічною рисою його стилістики. Це можуть бути і додатки чи обставини перед підметом та присудком, й означення після означуваних слів, незвичне місце підмета у кінці речення, і відокремлення означень від означуваних слів дієприкметниковим зворотом тощо.

Найбільше захоплення у письменника завжди викликала рідна гора Ясіня (з наголосом на **і**; під цією горою було обійстя Чендей, а на її полонині – їх родине поле), котра у творах незмінно називається Ясеновою. Кожен опис Ясенової викликає в наратора здивування її красою, радість від спілкування з нею в час праці й відпочинку, навіть від згадки про неї. У лебединій пісні письменника – романі «Скрип коліски» – втіленням народної мудрості, філософського погляду на індивідуальне людське буття і на світ стає дід Петро, який отримує в романі прізвище Ясенова. Цим укотре підтверджується, що гора Ясенова, дід Ясенова, рідний край і гармонійний світ Забережжя становлять єдине нерозривне ціле.

У підрозділі 2.4. «*Праця у прозі Івана Чендея як призначення й основа буття людини*» аналізується новаторство письменника у відтворенні трудових процесів, поетизації праці та трудівника як творця матеріальних і духовних цінностей.

Основою життя закарпатських українців споконвічно була селянська праця, тісно пов'язана, як і в усіх інших українців, із землею, що знаходить якнайповніше відтворення у літературі Закарпаття ХХ – поч. ХХІ ст., зокрема й у творчості І. Чендея. Письменник змалку залучався до сільськогосподарських робіт, пов'язаних із ними ремесел, добре знав їх призначення, порядок, деталі трудових процесів, будову і застосування реманенту, знарядь, інструментів, що знаходить відтворення у його текстах. Важливо відзначити, що описи праці, процесів обробітку землі, догляду за худобою не просто відображають особливості повсякдення верховинця, через них наполегливо утверджується одна з ключових ідей письменника: праця є основою буття селянина, який у ній і у ставленні до неї найповніше розкривається. Патріархальний устрій буття, майже незмінного протягом століть, призводить до чіткого розподілу праці між чоловіками і жінками, де жіноча праця є не менш важливою, ніж чоловіча.

Українська література ХІХ–ХХ ст. має багаті традиції у зображенні й поетизації селянської праці, проте у їх творах переважно не відтворюються трудові процеси, а тільки повідомляється про них. Добрий знавець трудових процесів, І. Чендей не просто повідомляє про них, але і ґрунтовно, до дрібниць, відтворює. У цьому він продовжує і розвиває традиції хіба що Івана Франка, Уласа Самчука, Михайла Стельмаха та ін. Зображення праці селян дає можливість зобразити їх важке життя, фізичну виснажливність різних повсякденних робіт з раннього ранку до пізнього вечора. Але праця також приносить радість і насолоду, стає можливістю розкрити внутрішню красу селянської душі, яка перебуває в гармонії з собою й довкіллям, надає надзвичайної цінності селянському світоглядові, моралі, етиці, котрі постають результатом повсякденної праці.

Повнота, конкретність відтворення трудової діяльності верховинського селянина, її поетизація і звеличення безпосередньо пов'язані з обсягом літературних творів письменника та його творчою еволюцією. Найґрунтовніше праця персонажів Чендея відтворюється у повістях і, особливо, романі «Птахи полишають гнізда...». Розлогого відтворення трудові процеси не могли знайти у менших за обсягом творах, новелах і оповіданнях Івана Чендея. Письменник жертвує повнотою описів, але не може відмовитися від детального відтворення окремих етапів селянської праці, зосередженості на дрібницях, які свідчать про умілість, досконалість працівника, про важливість і складність кожного кроку, яким би він не був звичним, буденним. Утвердження такої стилістичної особливості поезики Чендея проходило еволюційним шляхом. У перших новелах письменник найчастіше називав трудові процеси, захоплювався ними, але не описував їх, не відтворював безпосередньої діяльності. Поступово уміння відтворювати конкретні дії зростає. Спочатку епічна розлогість, детальність зображення дій персонажів формуються в новелістиці І. Чендея (досить згадати оповідання і новели «Плуг», «Криниця діда Василя», «Ярина»), досягаючи апогею в розлогодному оповіданні «Лиска». Згодом вони розширюються, набувають системного характеру в повістях і романах Івана Чендея.

У третьому розділі **«Система духовних цінностей верховинців – персонажів І. Чендея»** йдеться про ті основи світогляду закарпатських селян, які виокремлюються у творах письменника, їх загальнолюдські цінності і довершеність, стійкість морально-етичних засад верховинців у історичних катаклізмах ХХ ст.

Підрозділ 3.1. *«Родина як центр всесвіту закарпатського селянина»* відтворює зосередженість прози І. Чендея на відтворенні родинного буття, яке домінує у формуванні особистості, її морально-духовних переконань у відповідності до етнічно-національного світогляду.

В абсолютній більшості творів прототипами образів матері, батька, їх родичів і дітей були власні письменникові мати, батько, діди і бабусі, материні й батькові брати і сестри, брати й сестри самого Івана Чендея. Нерозривна єдність пов'язує письменника з родинним гніздом, батьківською сім'єю і дубівською родиною. Замкнутий спосіб життя став причиною того, що міжособистісні взаємини зосереджувалися насамперед на родинному колі, тому базувалися на любові до ближнього, повазі до старших, умінні цінувати позитиви інших людей і спонукали вести себе гідно серед тих, у кого ти постійно на виду.

І. Чендей переносить у твори власну і родову пам'ять про втрачених родичів, безневинну провину за брата-каліку. Значне місце у творчому доробку Івана Чендея займає образ матеріної сестри та рідної сестри наратора, прототипами яких були, відповідно, рідна тітка і сестра письменника. Образ тітки ніби доповнює материн образ, робить його випуклішим. Разом дві сестри («Кринична вода (Сестри)»), нібито різні зовні й за характером, є двома іпостасями-різновидами єдиної ідеальної верховинської жінки, матері. Також вони виступають речниками «жіночого різновиду» верховинських уявлень про світ, народної моралі, уявлень про добро і зло, про сенс буття на землі. Як жіноче alter ego письменника сприймався образ сестри-лікарки, яка найчастіше у творах називається справжнім ім'ям Анна. Наратор не приховує власної гордості та гордості родичів від того, що дівчина з сім'ї бідного

селянина-верховинця стала першою серед дубівчан «докторкою». Його особливо приваблює те, що в обласному центрі Анна не розгубила тих світоглядних цінностей, які їй прищепили змалку.

Звично для міфологічно-фольклорного світогляду у творчості Івана Чендея провідну роль відіграють представники старших поколінь, які є носіями споконвічних традицій роду і спільноти. Старші чоловіки утверджують принципи буття як учителі, наставники, є активними у цьому процесі – від фізичних покарань за провину чи «для науки» до проповідей і виголошень містких афоризмів, які вриваються в пам'ять «учнів» на все подальше життя. Жінки ж найчастіше є «пасивними» вчителями, вони не нав'язують свої позиції й переконання, але є зразками для наслідування. Батько чи дід апелює найчастіше до розуму, матері й бабусі керуються насамперед чуттєвістю, емоційністю. Окремі образи творів закарпатського письменника чітко позначені архетипальними рисами. Один із таких архетипів – архетип Старого Мудреця, який найчастіше втілюється в конкретних образах діда наратора чи просто дуже старої людини, яку верховинці й автор теж називають дідом. Був у письменника Івана Чендея ще один беззаперечний авторитет, який корелював із архетипом мудреця і перевершував за індивідуальною значимістю всіх інших сільських «старців». Це батько письменника, якого М. Жулинський назвав «народним апостолом моралі й духовності».

Кохання дуже важливе у житті людини – така думка напрошується з творів Івана Чендея, але про нього письменник пише мало. Не воно є основою сімейного, освяченого таїнством шлюбу буття. Значно важливішими є злагода, взаємоповага, духовна і душевна спорідненість, яка витворюється роками спільних турбот, моральних настанов, ціннісних орієнтирів і яка, зрештою, переростає в щире любов. До цього спонукали не тільки споконвічні народні етичні цінності й переконання, життєвий досвід верховинців, але й досвід та драматизм особистого життя самого письменника.

Про імперативний характер релігійних поглядів верховинців, які синтезують християнські та язичницькі первні, про їх роль стержня у світогляді горян ідеться у підрозділі 3.2. *«Християнські засади світогляду верховинця»*.

В умовах радянської тоталітарної системи, яка декларувала і провадила політику войовничого атеїзму, письменник не міг розраховувати на публікацію будь-якого твору, в якому пильний цензор побачив би хоч натяк на релігійність автора чи позитивне ставлення до цінностей християнства або інших віровчень. Тому І. Чендей досить оригінально вирішує проблему: позірно він стає провідником антирелігійної пропаганди («Чорнокнижник»), проте від християнських заповідей та ідеалів не відмовляється. Письменник не сприймає зовнішні прояви релігійності, надмірне слідування букві, а не духові Біблії, лицемірство священників тощо. Язичницькі вірування, народні забобони також знаходять належне місце на сторінках Чендеевих творів.

Церква як інституція постає у Чендея засобом гноблення, духовного пригнічення селян. Як витвір майстерності й духовності горян, вона викликає у захват у письменника, який дає захоплений опис інтер'єру давньої нижньобистрянської церкви в романі «Птахи полишають гнізда...». Сповненою

таємничю величчю постає церква з Руської Мокрої, до якої пролягає довгий шлях героїні повісті «Казка білого інею». Намолена десятками поколінь, вона стає символічною вершиною, на якій завершується подорож, дає можливість підвести остаточний трансцендентний підсумок всього попереднього суєтного і несуетного життя. У церкві письменник часто бачить синтез народного творчого таланту і високої духовності.

Духовний світ закарпатця зберігає чимало язичницьких традицій і обрядів, але найповніший вираз знаходить у кореляції з християнським віровченням. Найчастіше втіленням вірного служіння вірі й церкві постають образи незламних верховинців-християн, прототипом для яких був батько І. Чендея, котрий надзвичайно вимогливо ставився до односельців, та насамперед до себе і до священника. Бог, за уявленнями мешканців Забережжя, всеблагий, любить своїх вірних і пробачає їм провини, але так само він грізно карає тих, хто порушує людські й божі закони справедливості й добра, як це сталося з головним персонажем повісті «Іван». Християнське вчення узгоджується зі споконвічним народним, тому викликає одностайне визнання у всіх персонажів Чендесвих творів.

Християнство, тісно пов'язане, взаємопереплетене з язичницьким минулим і напрацьованим століттями світоглядом верховинців, стає основою їх буття, морально-етичного кодексу. Повсякденна праця, щоденні турботи поглинають верховинців, але вони не перетворюються на бездумних працівників. Високий гуманізм верховинця виявляється у його прагненні й умінні піднятися над повсякденням, задуматися над сенсом буття власного і співвітчизників, інших людей. Такою формою творення трансцендентних цінностей для персонажів Івана Чендея стає християнство з чітким дотриманням зовнішньої обрядовості, але ще більше – з високим загальнолюдським його звучанням.

У підрозділі 3.3. «Проблема національно-культурного самовизначення у творчості Івана Чендея» аналізується складна для персонажів і автора проблема національно-культурної приналежності Закарпаття, яка вирішується, проте, письменником однозначно: верховинці – українці.

Мова своїх персонажів, їх національна самоідентифікація надзвичайно важливі для Івана Чендея. Це пояснюється тим, що такий аспект був одним із найважливіших у ХХ столітті для мешканців Закарпаття й особисто для самого письменника, котрий теж у певний момент постав перед вибором: хто він за національністю, яка мова для нього рідна, яка нація і яка держава для нього є спорідненою чи навіть єдинокровною. Певний вплив на мовно-національне самовизначення письменника мали події становлення і знищення Карпатської України, про що через 60 років згадував сам І. Чендей. Перші твори власне українською літературною мовою в доробку Івана Чендея з'явилися в 1947 році. За твердженнями самого письменника, таке мовне самовизначення на весь подальший творчий шлях стало свідомим наслідком активного засвоєння літературної класики й сучасної літератури, насамперед української. Письменник приходить до переконання, що верховинська мова й етнос є невід'ємними складниками української мови й нації.

Майже всі твори Івана Чендея позначені значним несприйняттям позаверховинського світу, можливо, певною ксенофобією. Це знаходить свій вияв навіть у іменах, прізвищах місцевих жителів, насамперед росіян (Перпетуя Парфемутіївна, Саверій Нифонтович, Проскудія Протасіївна, Фрол Феофанович та ін.), вони набувають інколи неправдоподібно-карикатурного звучання, що має певне виправдання хіба що у сатиричних текстах, але надмірним виглядає у романах і повістях про життя закарпатців. Але онімія стає, як й інші мовні особливості творів Івана Чендея, формою і засобом акцентуації та збереження національної ідентичності, протистояння до будь-яких спроб нівеляції під «городських» чи русифікації.

Верховинці постають самобутнім етносом, але і невід'ємною частиною української нації. Українська літературна мова є основою художнього мовлення творів Івана Чендея. Письменник нечасто використовує діалектизми, але вони завжди яскраві та відтворюють неповторність матеріального й духовного буття верховинців. Повторюваність, традиційність, навіть консервативність життя селян знаходить вияв у епічній розлогості стилю письменника, навіть у невеликих за обсягом текстах.

Підрозділ 3.4. «Художнє осмислення закарпатської історії ХХ ст. у доробку письменника» присвячений відтворенню в літературних текстах І. Чендея складної, жорстокої до людини історії Закарпаття минулого століття, вміння представників невеликого етносу гнутися, але не ламатися під натиском незмірно потужніших супротивників.

Письменника Івана Чендея дуже часто називають літописцем історії Закарпаття ХХ століття, сповненої катаклізмів і драматичних подій. Радянська ідеологія накладала суттєві обмеження на творчість письменників, насамперед, на проблематику творів. Під особливим контролем перебували національно-мовні проблеми. Зрозуміло, ігнорувати ці обмеження не міг, як і решта митців, І. Чендей, який або мусив їх дотримуватися, або обходити.

Твори І. Чендея відзначаються високим рівнем автобіографізму, незначною трансформацією особистих вражень, спостережень, спогадів, тому художня історія рідного краю в його творах починається з 1920-х років. Відповідно, часи Австро-Угорської імперії майже не знаходять відтворення у його текстах. Про них ідеться тільки у спогадах персонажів, найчастіше – про абсурдність, безсенсовість для закарпатців Першої світової війни, на пам'ять про яку вони згадували тільки важкі каліцтва чи звістки про загибель односельців, а також про поневіряння всією Європою в пошуках заробітків. Натомість письменник чимало пише про жорстокість угорського режиму Горті на Закарпатті, про бездушність і національну зверхність угорських чиновників. Ідеться в оповіданнях письменника і про утиски, яких зазнавали від влади угорців місцеві євреї. Проте письменник відтворює і численні факти утисків, яких зазнавали від євреїв-лихварів і шинкарів верховинці.

У ряді творів І. Чендей побіжно пише про мовно-національні утиски українців із боку Чехословаччини. Але в цілому ця держава, дуже демократична і толерантна до українців порівняно з Австро-Угорщиною, Угорщиною і Радянським Союзом, не викликає у письменника особливого неприйняття. Набагато більше дратує його

продажність земляків, готових перейти у зручний момент на бік сильного, прийняти його правила гри, у тому числі його, чужу, мову, що не може не подобатися гнобителеві. У творах спостерігається еволюція письменника все більше у бік позитивного сприйняття і навіть певної ідеалізації чехословацької минувшини в історії рідного села і Закарпаття, хоча на поверхні залишаються шпильки і докори, переважно абстрактні, «владі Масарика». Особливий пієтет у наратора кількох творів викликає образ Петра Вурсти, який мав реального прототипа-дубівчанина. Вурста, сирота-верховинець, здобував у столиці, у Празі, вищу юридичну освіту. Мабуть, заповітною мрією письменника теж було бажання продовжити навчання у цьому овіяному романтичним для нього ореолом місті.

Письменник також ґрунтовно відтворює роки компартійно-радянського господарювання на верховинських теренах. І. Чендей прагне віддати належне перевагам і здобуткам цього способу керівництва, особливо в перші роки після угорсько-німецького панування часів Другої світової війни: селян наділяють землею, їм дають роботу в колгоспах, розширюються можливості отримати освіту, зокрема і вищу, розвивається виробництво, транспорт тощо. Занепокоєння письменника і його старих за віком персонажів викликає, однак, тотальне руйнування радянською владою споконвічного способу господарювання, народної моралі, верховинського світогляду, довілля. Викриттям нелюдського характеру й облудності компартійної ідеології стали роман «Скрип колиски» і повість «Далеке плавання», які стали провісниками неминучої смерті СРСР.

Персонажі Чендєєвих творів, як і весь етнос, зуміли пройти через усі випробування, зберегти свою ідентичність, серцевиною ж їх стійкості стали родинно-етнічна єдність, віра і церква, мовно-національна незалежність, трансцендентний потяг до краси і добра та сформований протягом століть морально-етичний кодекс.

У **Висновках** підсумовано й узагальнено основні результати дослідження:

Художня література як мистецтво слова нерозривно пов'язана з культурою етносу й нації, в середовищі якої формується письменник. Аналіз визначальних творів сучасної літератури переконує, що закоріненість митців, зокрема і представників постмодернізму, у етно-національну культуру, мову є беззаперечною, їх прагнення національної самоідентифікації у творчості залишається актуальним і досі. Тому етно-національне прочитання літературних творів чи всього доробку письменників є перспективним і дуже продуктивним. Саме такими «зануреними» у регіональну культуру були більшість письменників Закарпаття.

Найяскравіше і найповніше оригінальність, герметичність верховинського матеріального і духовного буття в його тісних взаємозв'язках з буттям української нації і загальнолюдськими морально-етичними і духовними цінностями відображена у творчості Івана Чендея. Насамперед на це звернули увагу закарпатські літературні критики (О. Мишанич, В. Марко, П. Скунець, В. Густі та ін.) в місцевих виданнях. Згодом, коли письменник здобуває загальноукраїнське визнання, його твори здобувають високу оцінку у літературознавців і критиків усієї України (Г. Сивокінь, М. Жулинський, В. Дончик, М. Стрельбицький, Г. Шевченко, І. Вишневський, М. Хорошков, О. Козій, М. Васьків та багато інших) за відтворення неповторного,

самобутнього світу верховинської культури, їх повсякденного буття і морально-етичних, трансцендентних цінностей, які органічно корелюють із загальнолюдськими культурно-духовними цінностями, збагачують мультикультурну картину світу ще одним неповторним образом.

Буття персонажів І. Чендея безпосередньо пов'язане з життям верховинців у горах. Письменник концентрує його у просторі села Забережжя – витворі художньої уяви письменника, обмеженому просторовий локусі, який трансформує, узагальнює через конкретно-чуттєві форми життя верховинського села, буття селянина-верховинця. Художній час творчості охоплює ХХ ст. – від Першої світової війни до періоду перебудови, але переважно концентрується на міжвоєнному двадцятиріччі, ця концентрація зростає для творів, простір яких обмежується Забережжю. У творах Івана Чендея зображується гармонійне співбуття людини зі світом навколишньої природи, хатою, обійстям, предметами побуту і виробництва, землею, свійськими тваринами, які наділяються рисами членів родини. Для письменника і його персонажів притаманна поетизація навколишнього світу, конкретних топонімів, серед яких виокремлюється гора Ясенова. Письменник дуже детально, до подробиць, відтворює предмети побуту і виробництва, інколи вдаючись до часткової персоніфікації. Вони стають невід'ємними частинами буття персонажів І. Чендея. Основою і мірилом усіх цінностей, матеріальних і духовних, верховинці вважають працю. Особливістю творів Чендея є те, що він не лише називає ті чи ті трудові процеси, але й детально їх зображує.

Матеріальне буття персонажів І. Чендея нерозривно пов'язане з духовно-культурними екзистенційними засадами. З особливим пієтетом автор пише про батька, матір, дідів і бабусь, братів і сестер, інших членів родини, яка стає центром духовного життя верховинців у творах Івана Чендея. Справжніми носіями і охоронцями народно-християнських переконань у творчості Чендея постають архетипні образи тих персонажів, у яких зазнає більшої чи меншої художньої трансформації постать прототипа – батька письменника, з яким у митця були непрості стосунки. Християнський світогляд, нерозривно пов'язаний із язичницькими прадавніми уявленнями, і відповідні до нього морально-етичні норми дали можливість закарпатцям зберегти свою етнічну окремішність протягом століть гноблення.

Для письменника і його персонажів, як і для мешканців Закарпаття протягом усього ХХ ст., важливими і болісними були проблеми національно-культурного самовизначення. І. Чендей ідентифікує себе як український письменник, засвоює традиції національної літератури ХІХ–ХХ ст., обирає українську літературну мову як основу художнього мовлення власних творів, залучаючи незначну кількість верховинських діалектизмів. Так само Закарпаття, його мешканці, культура постають у доробку Івана Чендея як невід'ємні частки української держави, української нації й культури. Попри те письменник переймається збереженням неповторного цілісного матеріально-духовного верховинського світу, загрозами його руйнування, нівеляції під натиском цивілізації.

Твори Чендея стали художнім літописом Закарпаття ХХ ст., хоча автор не згадує жодних конкретних подій чи дат. У текстах письменника знаходять широке

відтворення тотальні утиски корінного населення з боку Австро-Угорщини й Угорщини, ідеологічні обмеження, руйнування традиційного матеріального й духовного укладу життя без жодних позитивних альтернатив у роки радянської влади, зверхність чиновників у поєднанні з суттєвими зрушеннями в демократизації, становленні економіки, розвиткові освіти на етнічній основі у чехословацькій державі. Високий гуманізм у ставленні до земляків і представників інших національностей, працелюбність, терплячість, уміння піднятися над суєтністю, спираючись на трансцендентні цінності, дали їм можливість залишити майже незмінною етнічну культуру, зберегти етнічну й національну тожсамість. Літературний доробок Івана Чендея творить неповторний, цілісний і герметичний світ верховинського буття, основою якого є етно-національна закарпатська культура як невід'ємний складник загальноукраїнської культури.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Бойко В. Матеріальний світ буття верховинця у творчості Івана Чендея / Вікторія Бойко // Літературний процес: методологія, імена, тенденції : зб. наук. пр. (філол. науки). – К. : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – № 3. – С. 3–7.
2. Бойко В. Відтворення трудових процесів у прозі Івана Чендея / Вікторія Бойко : [Електронний ресурс] // Синопис: текст, контекст, медіа. – № 1 (5). – 2014. – Режим доступу: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/79/71>
3. Бойко В. Родина як центр усесвіту закарпатського селянина у творчості Івана Чендея / Вікторія Бойко // Літературний процес: методологія, імена, тенденції : зб. наук. пр. (філол. науки). – К. : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – № 5. – С. 127–132.
4. Бойко В. Етно-національні первні культури й художньої літератури / Вікторія Бойко : [Електронний ресурс] // Синопис: текст, контекст, медіа. – № 2 (10). – 2015. – Режим доступу: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/101>
5. Бойко В. Гармонія буття верховинця й автентичної природи у творчості Івана Чендея / Вікторія Бойко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство) : збірник наукових праць / за ред. Оксани Філатової. – № 1 (17), травень 2016. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. – С. 46–51.
6. Бойко В. Проблема національної та мовної самоідентифікації у творчості Івана Чендея / Вікторія Бойко // Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies. – Lublin, 2014. – Vol. VII. – S. 262–270.
7. Бойко В. Світ матеріальної культури верховинця у творах Івана Чендея: гармонія буття людини й автентичної природи. / Вікторія Бойко // Серія «XX століття: від модерності до традиції» : зб. наук. пр. – Випуск 3. – Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2014. – № 3. – С. 152–163.

АНОТАЦІЇ

Бойко В.В. Етнічний і національний дискурси творчості Івана Чендея. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2017.

У дисертації аналізуються етно-національні чинники творчості закарпатського письменника Івана Чендея, які є визначальними для його ідіостилю. Письменник локалізує хронотоп більшості творів на гірському селі Забереж ХХ ст., відтворює герметичний світ матеріального (органічна єдність персонажів із хатою і садибою, світом природи, реманентом, потреба і радість праці на землі) і духовного (родина, християнсько-язичницький світогляд, мова, взаємини у спільноті, стійкість у важких історичних випробуваннях ХХ ст.) буття верховинця. Його оригінальність руйнується поступом «цивілізації», якій протиставляється цілісна патріархальність. І. Чендей сприймає і зображує закарпатців та їх неповторну культуру як невід’ємні складники українства й української культури. Самобутні верховинські морально-етичні цінності персонажів письменника набувають загальнолюдського значення.

Ключові слова: етнічна й національна своєрідність літератури, культура, художня трансформація, закарпатська література, локус, хронотоп, прототип, епос, ліризм.

Бойко В.В. Этнический и национальный дискурсы творчества Ивана Чендея. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2017.

В диссертации анализируются этно-национальные факторы творчества закарпатского писателя Ивана Чендея, определяющие его идиостиль. Писатель локализирует хронотоп большинства произведений в горном селе Забереж ХХ в., воссоздает герметический мир материального (органическое единство персонажей с хатой и усадьбой, миром природы, орудиями труда, потребность и радость работы на земле) и духовного (род, христианско-языческое мировоззрение, язык взаимоотношений в сообществе, стойкость в тяжелых исторических испытаниях ХХ в.) бытия жителей Верховины. Его оригинальность разрушается поступью «цивилизации», которой противопоставляется целостная патриархальность. И. Чендей воспринимает, изображает закарпатцев и их неповторимую культуру как неотъемлемые составляющие украинской нации и ее культуры. Самобытные верховинские морально-этические ценности персонажей писателя приобретают общечеловеческое значение.

Ключевые слова: этническое и национальное своеобразие литературы, культура, художественная трансформация, закарпатская литература, локус, хронотоп, прототип, эпос, лиризм.

Boyko V.V. Ethnic and national discourses in a legacy of Ivan Chendei. – Manuscript copyright.

Thesis for the Candidat Degree in Philology in Specialty 10.01.01 – Ukrainian Literature. – Borys Hrinchenko Kyiv University, Kyiv, 2017.

The thesis analyzes ethno-national creativity factors of Transcarpathian writer Ivan Chendei, which are determinative for his idiostyle. This approach stems from the fact that the ethno-national interpretation of some literary works or all works of local writers is promising and very productive deed. These same "wrapped up" in the regional culture were most Transcarpathian writers. The originality and hermeticity of Verkhovyna material and spiritual life in its close relationship with existence of the Ukrainian nation and universal ethical and spiritual values are the brightest and most complete reflected in the works by Ivan Chendei, acknowledged by many literary critics.

The writer localizes chronotope of most works on Zaberezh, a mountain village of twentieth century, and reproduces the hermetic world of material (the organic unity of characters with a family hut and a plot of land, the natural world, inventory items, the need for and pleasure from rustic job) and spiritual (the family, Christian-pagan ideology, language, community relations, and endurance in challenging historical events of the twentieth century) daily graft of highlanders. The writings of Ivan Chendei depict harmonious coexistence of humans with the surrounding world, consisting in a hut, yard, household and inventory items, land plot, and domestic animals, endowed with traits of family members. The writer and his characters adhere to poetization of the surrounding world, specific toponyms, among which Yasenova mountain takes the most remarkable place. The writer goes in smallest details depicting household and inventory items, somewhat resorting to partial personalization. Highlanders consider routine job the basis and measure of all material and spiritual values. The special feature of Chendei`s works is that he not only refers to certain labor processes, but depicts them in detail.

Material life of Chendei`s characters is inextricably linked to spiritual and cultural existential foundations. The author writes about all family members with great reverence, thus highlighting the family`s role as the center of spiritual life of highlanders in the works by Ivan Chendei. The real bearers and guardians of folk and Christian beliefs in the Chendei`s works appear archetypal figures of those characters who more or less call up artistically transformed personality prototype, the writer`s father. The Christian worldview, closely associated with ancient pagan beliefs, and appropriate moral and ethical standards have enabled Transcarpathians to preserve their ethnic distinctiveness for centuries of oppression. The originality and organicity of highlanders` life is being destroyed by progress of "civilization", opposed by complete patriarchy of local people.

Throughout the twentieth century, the problems of national and cultural identity were most important and painful for the writer and his characters, as well as for all residents of Transcarpathia. I. Chendei identifies himself as Ukrainian writer, adopts the traditions of national literature of the nineteenth and twentieth centuries, and chooses Ukrainian literary language as the basis for artistic presentment of his works, involving a small number of Verkhovyna dialecticisms. Similarly, Transcarpathia, its people, and culture appear in the works of Ivan Chendei an integral part of the Ukrainian state, the Ukrainian nation and culture.

The works of Chendei have become an artistic chronicle of Transcarpathia of twentieth century, although the author does not mention any specific events or dates. High humanism reflected in attitude to compatriots and representatives of other nationalities, diligence, patience, and the ability to rise above the fray of duty, based on transcendent values, gave the highlanders the opportunity to keep their ethnic culture almost unimpaired, to preserve ethnic and national identity in intricate twists and turns of history. I. Chendei sees and portrays Transcarpathians and their unique culture as integral components of Ukrainian heritage and culture. Therefore, the distinctive Verhovinsky moral and ethical values of his characters gain a universal importance.

Key words: ethnic and national identity of literature, culture, art transformation, Transcarpathian literature, locus, chronotope, prototype, epos, lyricism.